

ARİSTOTELES'in AKIL ESÂSLI FELSEFE-BİLİMİ OLUŞTURUŞU

Teoman Duralı*

THE FORMATION OF THE REASON-BASED PHILOSOPHY-SCIENCE SYSTEM BY ARISTOTLE

HULASA

İnsanın, akıl mâliki varlık olduğunun ve bunun kılavuzluğunda yaşanıldığının bilinci demek olan *logostan*, bildiğimizce, ilk defa, M.Ö. Altıncı yüzyılda Eskiçağ Ege medeniyet âleminde *Pitagoras* ile *Herakleitos* bahsetmişlerdir. Öteki bütün canlılar, az yahut çok duyan, uygulanan, demekki edilgen varolanlardır. Tek, bir tek insan, karşılaştığını değerlendirip anlamlandırarak akıl mâliki etkin canlıdır. Giderek, insanın akıl varlıklılığına dayanılarak inşâ olunmuş kurum, felsefe-bilimdir. Malzemeyi hazırlayıp yapıtaşlarını sağlayan *Eflâton* olmakla birlikte, binânın mimarı *Aristotele*dir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe-bilim, akıl, akıl varlığı, mantık, maneviyât, manevî, manâ, bilinç, bilgi, varolmak, varoluş, varolan, varlık, Eskiçağ Ege medeniyeti...

EK SÖZDAĞARI

<u>Türkçe</u>	<u>Yunanca</u>	<u>Latince</u>	<u>Almanca</u>
Akıl	Nus	Ratio	Vernunft
Zihin, anlamagücü	Dianoia	Intellectio	Verstand
Maneviyât	Logos	Spiritus	Geist
Doğa	Füsis	Natura	Natur
Sistem	Süstēma	Systema	Weltbau, System
Matematik	Mathēma	Mathematika	Mathematik
Edep	Mores	Ēthos	Sitte
Ahlâk	Ethica	Ēthika	Sittenlehre

* Prof. Dr. İbn Haldun Üniversitesi Felsefe Bölümü (teomandurali@teomandurali.com). Yazı geliş tarihi: 20.05.2017; kabul tarihi: 12.06.2017.

Eleştiri	Critica	Kritikē	Prüfung, Kritik
Görünürlük	Fainomenon	Phaenomenon	Erscheinung
Kıstas	Kriterion	Criterium	Prüfstein

ABSTRACT

Man got conscious of the fact that he is the Being endowed with Reason. The discovery of the human consciousness of the aforestated status as to be the Being of Reason goes way back to the Sixth century BC mainland Greece and on the Eastern parts of the Ægean sea (Samos island), made by two outstanding sages, *Pythagoras* (570 – 495) and *Herakleitos* (535 – 475). This consciousness of to be the Being of Reason was called *logos*. It was, eventually, on *logos* that *philosophy-science* came to be established by *Plato* (427 – 347) and *Aristotle* (384 – 322). The former may be considered as the trailblazer of this monumental, unique, unprecedented edifice, whereas the latter could be seen as the genuine architect of it.

Plato derived, *philosophy* out of *wisdom* and placed the problem of State right at the midpoint of its construction, whereas *Aristotle* assigned *metaphysics* onto the central stage of the system of philosophy-science. Why? Just because, for *Plato* who was, still, too much embedded in divinity, philosophy meant love and pursuit of wisdom, the knowledge to lead a superior sort of life. According to him the human being can sustain himself only within that very organised social order called the State (polis).

As for *Aristotle*; in contrast to his master *Plato*, he holds philosophy-science out of any religious deliberation as well as of any practical concern or design. Thus, philosophy-science is, indeed, the first worldly, in another word, profane institution in history. It is, moreover, a purely theoretical endeavour in pursuit of knowledge as such. The principal deriving force of this search is the urge to discover¹ and uncover the hidden truth (aletheia).

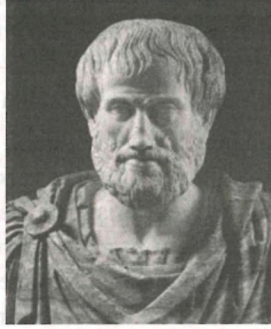
Keywords: Philosophy-science, Reason, rational being, logic, *logos* (spirituality?), spiritual, sense, wondering, consciousness, knowledge, to be, existence, entity, Being, Ancient Greek civilization... Pythagoras, Heracleitos, Plato, Aristotle...

...

¹ This irresistible urge to discover arises from 'wondering' (in Greek 'to thauma'), the utmost noble thought-feeling, proper to the genius — "to wonder (*thaumazein*) is the threshold to philosophising", *Plato*: "*Theaitetos*", 155d.

"Philosophy starts in a sense of wonder. It begins when we wonder about what otherwise is taken for granted or assumed to be true" — *Aristotle*: "*Metaphysics*", I, 2, 982 b12.

ARİSTOTELES'in AKIL ESÂSLI FELSEFE-BİLİMİ OLUŞTURUŞU

1) Yeryüzünün suretini oluşumunda kırılma noktası diye nitelenebilir köklü şekil değişimleri nasıl olmuşsa, beşerlikten insanlığa geçişte de öyle olağanüstü devrimler meydana gelmiştir. Bunlar bellibaşlı dörd adettir. Yüzüncü ile yetmişinci bin arasında bir tarihte, ilkin, Afrikada, daha sonra da Avrasyanın farklı mıntıklarında ateş yakmak icâd edildi. Bu dağdeviren icâttan önce yanardağ indifalarından dökülen lavlar ile orman yangınlarından hazıra konulmuş, yeniden temin etmenin zorluğu karşısında hep canlı tutulmuş, hâlâ hayatımızda önemini koruyan, ateş aracılığıyla ısınmağa, su ısıtmağa, yemek pişirmeğe, geceleri yaban hayvanların yerleşim yerinden uzaklaştırılmalarına çaba harcanmıştır. Yakılıp muhafaza olduğu oruna yahut nesneye 'ocak' denmiştir. Dahası: 'Ocak', bütün pek eski dillerde olduğu üzere, Türkcede de, aile dediğimiz anne – ata – çocuk üçlüsünden oluşan kandaş temel topluluğun yaşadığı mahaldir. Demekki 'ocak'ın bir anlamı da 'aile yuvası'dır. Yaydığı maddî ısının yanında, ruhî–manevî sıcaklığın da menbağı, mahreci diye de kabul olunmuştur.

İkinci kalburüstü devrime gelince; o, 3300lerde Aşağı Mesopotamya Zağros dağlarının güney eteklerinde ve Dicle ile Fırat ırmaklarının Basra körfezine döküldüğü —Şattularap— geniş düzlükte yer almış Sümer ülkesinde icâd olunmuş 'yazı'yla vukû bulur.

Üçüncü devrim, M.Ö. Beşinci yüzyıl Eskiçağ Ege medeniyetinde *logosun* keşfidir.

Dördüncüsüyse, Onsekizinci yüzyıl ortaları İngilteresinde meydana gelmiş 'sana-yı devrimi'dir.

2) Sözü ettiğimiz dört devrimden üçüncüsü, *logosun* keşfine dönelim. Yunanın ardından metafizik merkezli üç ana felsefe geleneğine tanık oluyoruz: Ortaçağ Hıristiyan ile İslâm, Alman ve İtalyan ile Fransız kapsayan Yeniçağ Avrupa... Yunanın *logosu* İslâm felsefesinde 'maneviyât', Alman idealismine gelince, orada *Geist* olacak. Aralarında anlamca gölge farkları (Fr nuance) bulunmakla birlikte, üçü tevâfuk eder.

Kısaca, *insanın, akıl mâliki varlık olduğunun ve bunun kılavuzluğunda yaşandığının bilinci* demek olan *logostan*, bildiğimizce, ilk defa, M.Ö. Altıncı yüzyılda Eskiçağ Ege

medeniyet âleminde *Pitagoras* ile *Herakleitos* bahsetmişlerdir. Öteki bütün canlılar, az yahut çok duyan, duygulanan, demekki edilgen varolanlardır. Tek, bir tek insan, karşılaştığını değerlendirip anlamlandıran akıl mâliki etkin canlıdır. Giderek, insanın akıl varlıklılığına dayanılarak inşa olunmuş kurum, felsefe-bilimdir. Malzemeyi hazırlayıp yapıtaşlarını sağlayan *Eflâton* olmakla birlikte, binânın mimarı *Aristotelestir*.

3) M.Ö. Altıncı yüzyıldan beri Yunanın bilgelik geleneği, özellikle de Atınanm düşünce hayatı, öngörülmemiş, bilinmez ufuklara yelken açacak dehâya imkân hazırlayıp fırsat tanıyacak olağanüstü seviyeye erişmişti. Bahse konu yolda öncelikle *Tales*, *Pitagoras*, *Herakleitos*, *Hippokrates*, *Safsatacular*, *Heredotos* ile *Demokritos* bellibaşlı mesâfetaşlarıdır. *Eflâton*, önemli ölçüde kendi temin ettiği malzemeyi üstün ustalıklı işleyerek yapının temelini, demekki tarihî felsefe-bilimin anayöntemi *dialog* (söyleşi) üzerinden *dialektiki* tersimleyip hazırlamıştır. Çığır açıcı iki şey daha yapar: Birincisi: Felsefe-bilimin tedris olunabileceği yegâne kurumu, yanî yüksekokulu — medrese ile üniversitenin öncüsü *Akademiya'yı* — kurmuştur. İkincisi: Yahudîlik ile Hıristiyanlığa olduğu üzere, Müslümanlığa da tasavvuf yahut sufilik şeklinde intikâl edecek dinî inanç hayatının en üst mertebesini teşkil eden mistikliği belirlemiştir. İmdi *Eflâton*, Batı medeniyetleri câmiasının iki atardamarını, demekki felsefe-bilim ile mistikliğin yolunu yapmıştır. Bilâhare felsefe-bilim binâsını bugün bildiğimiz biçimiyle *Aristoteles* inşa etmiştir. Önünde dikkata alabileceği hazır bir örnek, esin kaynağı olabilecek herhangi bir olmuş bitmiş yapı yok. *Eflâton*, ipucu veriyor vermesine. Öyleki, az önce belirtildiği üzere, felsefe-bilimin icrâ makamı olarak görebileceğimiz mahali de tasarlayıp gerçekleştirmiştir. Sümerliler yazıyla birlikte nasıl okulu da icâd etmişlerse, *Eflâton* temelini attığı felsefenin icrâ olunacağı merci yüksekokulu kurmuştur.² Burada felsefenin kısım

² Hocası *Eflâton*'u izleyerek *Aristoteles* de felsefe-bilimin olsa olsa yüksekokul çatısı altında öğretilip öğrenilebileceği kanısındadır. Bu maksatla *Eflâton Akademiasının* (Ἀκαδημία: M.Ö. 387 – M.S. 529) ardısıra tarihte ikinci yüksekokul olacak *Lükeonu* (Λύκειον: M.Ö. 335 – 47) kurmuştur.

Aristoteles'in doğup büyüdüğü Stageira ören yerinde kazı etkinlikleri

Bunun yanında *Aristoteles*, yine, tarihte ilk kurmay yetiştiren okulun kurucusudur. Makedonya pâytahtı *Pella* yakınlarında *Miezada*, çocukluk arkadaşı hükümdar II. *Filippos*'un (Φίλιππος Β' ὁ Μακεδών: 382 – 336) talebi üzerine, bahis konusu okulu kurmuş; başta müstakbel hükümdar ve Makedon ordusunun başkumandanı III. *İskender*'in (356 – 323) yanısıra ona yoldaşlık edecek kurmay heyetinin diğer mensuplarını bânisi olduğu felsefe-bilime uygun tarzda yetiştirmiştir. Bunlar askerlik hünerini edinmiş hâlde tarihte savaş sanatını başlatmışlardır. Büyük *İskender*'in sayıca kendininkinden katbekat üstün orduları alttirmesinin sırrı öğrenerek edinmiş olduğu savaş sanatında aranmalıdır. *İskender*'den önce savaş yoktu; topluluklar –aileler, obalar, boylar– ile toplumlar –devletler– arasında kıyasıya kavgalar vardı.

ile kesimleri henüz mantık insicâmında sergilenip sunulamıyor. Felsefe-bilimin beyne metafizik ve onun içeriğinden olan ahlâk, temelde mistikliğin etkisi, öyleki hâkimiyyetinde gözüktüyor. Filvakî felsefenin baş uğraş alanı bilginin menşei gerçeküstü sahada, *idea* âleminde bulunduğu fikri savunulmaktadır. *Aristoteles*, felsefe ile bilimi yan yana değil de, iç içe tersimlemiştir. Biri olmaksızın öteki de olamıyor. Nitekim *episteme*, *Eflâtunda* üstün, öyleki kutsallık soluğu taşır bilgi çeşidi 'ilim'ken, *Aristoteles*'in indinde çağımızda anladığımız anlamda 'bilim'dir. Demekki bir yanıyla isbata açık, yanî mantığa dayalı durumda olmalı, öte tarafta da deneylenebilirliği bulunmalı.

4) Felsefe-bilimin başta gelen etkinliği olan akılyürütmenin işleyişini sağlamak üzere *Aristoteles*, tarihte ilk kez dilden hareketle mantığı vucuda getirmiştir. Duyular ile duygulardan tamamıyla tecrid edilmiş akılyürütmenin doğru düzgün işleyişlerine ilişkin kuralların tesbit ile tayin olundukları mantık, felsefe-bilimin öncelikle felsefe kısmının olmazsa olmazı, zorunlu ruhsatıdır. Mantığa esâslanmamış bir cümle felsefi addolunamaz. Aynı şekilde mantığın üç kolundan biri olan matematik temelli ve dilli olmayan bir ifâdenin bilimsel sayılamayacağı gibi. Bu, neden böyle? Felsefe-bilimden beklenen bilgidir de ondan. Elde edilen, ilgili ve eğitilmiş olan herkesin üstünde sallantısızca anlaşabileceği, tereddütsüzce ittifak edebileceği bilgi olmalıdır. Gündelik yaşayışımızda dayandığımız, düzayak, yalınkat düşüncelerin ürünü kendisiyle iş gördüğümüz bilgiden katlanarak düşünme (*réflexion*) sonucu kanıtlanırlığı, belgelenirliği, deneylebilirlik ile sınırlılığı hâiz felsefe-biliminki tamamıyla farklıdır. Yine gündelik yaşayışımızdakinden ayırtetmek maksadıyla felsefe-biliminkine biçimsel (*formel*) yahut biçimselleştirilmiş (*formalisé*) bilgi diyoruz.

Aristoteles'in Mieza'da kurduğu askerî okuldan artakalanlar

Bilimin teori ile uygulama ikiliğine koşut biçimde *Aristoteles* askerlik hünerini de iki kısma ayırmıştır: Savaşın heyetiumumiyesinin en ince ayrıntılarına dek tanzimi anlamında *strategya* (στρατηγία) ile onun kısımlara ayrılmış uygulama bölümlerinden her biri demek olan vuruşmaların (*muharebe*) belli hedefler doğrultusunda yürütülme yönteminin tasarlanması *taktik* (τακτική).

Stageira yakınlarından Ege denizi

5) Felsefe-bilim yapısını inşâ ederken *Aristoteles*'in elinde ve emrinde başta gelen araç ile malzeme dildir. Üstün ilahiyât ile edebiyat dili hâline gelmiş olmakla birlikte, Aristo çağının dili, henüz felsefe-bilimi omuzlayacak takat ile kudrette değildir. Bu da ziyâdesiyle olağandır. Zirâ ortada olmayan felsefe-bilimdi. O, felsefe-bilimi dili ve uslubuyla birlikte inşâ etmiştir. Bu dil, eşi, öncesi bulunmayan bir lugat (jargon) ile ıstılah (terme) haznesini sergiler. Bunları *Aristoteles*, kimden, nereden, temin etmiş veya nasıl oluşturmuştur? Öncelikle hocası, kılavuzu insanıkâmil *Eflâtun*'dan. Şu var ki *Eflâtun*'un indinde felsefe-bilimin merkezi 'metafizik', kenar mahalle yahut varoş mesâbesindeki — *Aristoteles*'te 'doğa araştırmaları' anlamında kullandığı — 'fizyologya' yahut 'fizike', yanî 'fizik'le evlenmez. Felsefe, *Eflâtun*'da metafizikten ibâretti. Doğa araştırmaları, fizik kanadı yok. Astarı *logos*, 'akıl' kadar 'ruhaniyet'le (spiritualité) de dokunmuştu. Mezkûr vasıflı felsefenin şahdamarı olan bilgi ruhanî-dinî renklerle donanmıştı. İşte bu vasıftaki Eflâtunî bilgi, Türkçeye 'ilim' diye çevirebileceğimiz *episteme*dir. Bunu *Aristoteles*, dinî-ruhanî gölge anlamlarından sıyrarak, biçimselleştirici aklın öncülüğü, önderliği, denetçiliği ile kılavuzluğunda sınanmaya, kanıtlanmaya, gözlem ile deneye dayalı akilyürütme ve gidimli düşünme ürünü bilgi anlamında yeniden gündeme getirmiştir. Sonuçta *Aristoteles*'in *epistemesi* çağımızda 'bilim'den ne anlıyorsak, odur. *Eflâtun*'un *epistemesi*yse Hıristiyan Ortaçağının *scientiası*, İslâm felsefe-bilimininse *ilmidir*.

Dinî-ruhî cephesi ağır basan Eflâtunî *episteme*, Türkçede 'irfân' diye karşılayabileceğimiz *gnosis* üstünden bilgilenmenin son basağı *sofiya*, demekki 'hikmet'e çıkan merdivende bir merhâledir. *Aristoteles*teyse gâyedir. O böylece felsefe-bilimi, iddialarının doğrulanmasını akıl ile deneyde arayan, gücünü kendinde bulan, dolayısıyla meşruluğu kendinden menkul tarihin ilk dindışı kurumu olarak vucuda getirmiştir.

6) *Eflâtun*'da felsefe, hikmetin/bilgeliğin genişletilmiş, irileştirilmiş devamı, vârisiymiş izlenimini verir. *Aristoteles*'te söz konusu bağ kopmuş gibidir. Bilgeliğin, felsefedeki izdüşümü yahut temsili edep olması beklenirken, *Aristoteles*'te yerini ahlâkın almış olduğu görülür. Bilgeliğin baş tâcı edep,³ din menşelidir. Her inanç düzeni, özellikle de üç vahdet-vahiy dini 'kutsal kitap'lar aracılığıyla edep kurallarını ilânen tebliğ etmiştir. Edep, bir topluma mensup bireylere yahut vahdet-vahiy dinini göz önüne alırsak, bütün insanlara izlenecek zorunlu yolu buyurur.⁴ Dinin yaşanan cihetidir. Buna karşılık edepte geçen kavramların taşıdıkları manâların incelenmesi ve aralarındaki bağlantıların irdelenmesinden ahlâk, mantukî, eleştirel ve çözümlenmeli işlem dizilerinin verisi olarak ortaya çıkar. Edep felsefesi yahut felsefe, yanî akıl-mantık kalıplarına dökülmüş edep şeklinde de mütâlea olunabilir. Yaşanılan, toplum hayatına mâlolan *edep*dir.

³ *Mevlânâ Celâleddîn Rumî*: "Kur'anı bir baştan bir başa okudum; edepten gayrı bir şey bulamadım", "*Mesnevî*", I. kitap, 2101. beyit ve devamı

⁴ Ar sıratulmustakim; Y orthodoksé

7) Belli bir soru'nun kendi özelliğine uygun bir yöntem çerçevesinde sâdece onu öğrenme, bilme amaçlı araştırma tutumunu, bildiğimiz kadarıyla, ilk defa Ege düşünce dünyasında ortaya çıktığını görüyoruz. Söz konusu tutumun *Aristoteles*le birlikte iyice bilinçli biçimde uygulamaya konduğunu da söyleyebiliriz. Gelgelelim bilimde izlenen yöntemlere bilinçdışı kaygıların kesinlikle karıştırılmaması zorunluluğunun, *Aristoteles*ten sonraki filozof-bilimadamları, özellikle de *Teofrastos* tarafından vurgulanması şimdilerde gözümüze çarpar olmuştur. Filvakî söz konusu tutuma yol açan üç temâyül göze çarpmaktadır: 1- *Hippokrates*ten gelen gözleme ağırlık tanıma; 2- *Sokrates*ten kaynaklanan akla aykırılığı reddetme; 3- *Gorgias* ile *Protagoras* gibi safsatacıardan neşet etmiş bütün geleneksel değer yargılarını kerreye alma eğilimleri.

Daha çok Aristoteles–Teofrastos çizgisini izleyen düşünürlerde gördüğümüz ilk iki eğilim, akılcılık ile gözlemciliğin baş tâcı kılınmasıdır. Genelde deneycilik, hele uygulamacılık her ne denli küçümsenip gözardı edilmişse de, meslekleri gereği, tıpla uğraşanlar, öncelikle de Hippokrates okulundan gelenler, sıkı gözlemciliklerinin yanında, uygulamaya, zaman zaman da deneye yönelik davranışlarıyla bugün dikkatimizi üzerlerine çekmektedirler. Her ne denli, kadîm devirlerinde, başka yerlerde olduğu üzere, Egede de tıp, efsânelere bulanmış olsa da, çağımızda pozitif diye nitelediğimiz tıbbın öncüsü İstanköylü *Hippokrates*le birlikte hekim, safsatacıların da hatırı sayılır etkisiyle, büyücü rahiplik rolünü terketme temâyülünü göstermiştir. M.Ö. Beşinci yüzyılda, genelde, felsefe için söz konusu olan 'gök'ten 'yeryüzü'ne iniş süreci, özelde, tıp için de geçerlidir. Dertlere devâ aranırken tanrılara yahut ruhlarla başvurup cinleri kovmak maksadıyla çeşitli karmaşık törenlere girişmek yerine, hastanın kendisi ile hastalığının seyri gözlemlenmiş, buradan hareketle sonuç çıkarılmağa bakılmıştır. Ne var ki, *Hippokrates* ile izleyenleri, bununla da yetinmemişlerdir. Söz gelişi Knidos tıp okulundan farklı olarak *Hippokrates* ile halefleri, insanı, özellikle hasta hâlindeyken değil de, genelde, canlı varlık olarak olağan sağlıklı durumunda onu ele alıp incelemeyi yeğlemişlerdir. Beşer denilen canlının hangi şartlar ile ortamlarda olağanlığını yitirip sağlığının bozulabileceğini kestirmeğe çaba harcamışlardır. Böylelikle *Knidos*luların tersine, sâdece teşhis üstünde durmayıp canlıyı, bu arada beşeri süreç içinde ele alıp tahmin unsuruna da ağırlık tanımışlardır. Gerçi büyücü rahip de, gelecekle ilgili tahminlerde bulunurdu. Ne var ki ondan çok farklı olarak Hippokrates–Aristoteles geleneğine bağlı araştırmacı–düşünür, doğanın verilerine dayanarak bu işin üstesinden gelmeğe çaba harcamıştır. Nitekim *Hippokrates*in ünlü şiarı “doğaya başvuralım”dır.

8) Geçmişin derinliklerinden gelip *Anaksagorosta*, *Herakleitos*, *Hippokrates*, *Demokritos* ile *Sokrates*te iyice görünümüne çıktıktan sonra keskin belirlenimini *Aristoteles* ile talebesi *Teofrastosta* bulan aklî ve pozitif tavır, safsatacıardan kaynaklanan pozitivist–şüpheci çıkışla kaynaşarak Ege–Akdeniz düşünce dünyasını baştan başa kaplamıştır. Artık devir değişmiştir. M.Ö. Yedinci yüzyıldan beri Egenin medeniyet merkezi diye anılan *Atinanın*, Makedonya hâkimiyeti sonrasında yıldızı söner. M.Ö. İkinci yüzyılla birlikte merkezler ikilenmişlerdir. Bergama ile İskenderiye; siyâsî ağır-

lığı da hesaba katarsak üçlenmiştir demeliyiz: Roma. Lâkin M.S. Dördüncü yüzyılla birlikte bu merkezler yine ikiye inecektir: İstanbul ile İskenderiye.

İşte, Batı Anadolu'nun meşhur merkezlerinden biri olan Bergama şehrinde doğup büyüüp yetişmiş *Galenos*, Ege'nin mucizevî sayılabilecek pozitif düşünme geleneğinin gelip düğümlendiği son parlak temsilcisidir. Onda birleştirmciliğe, sistem kurmağa yatkın ruh hâleti ile dehâ bulunmakla birlikte, başlıbaşma bir Galenos felsefe-bilim sisteminin ortaya çıktığını söyleyemeyiz. Aynı durumu *Teofrastos* için de söz konusudur.

Aristotelesten sonra pek çok sistem denemesine girilmiş olmakla birlikte, Aziz *Augustinusa*, öncelikle de *İbn Sinaya* değin bunlardan hiçbiri tutmamış yahut yaygınlık kazanmamıştır. *Aristoteles*~ ile Kantsonrası devirlerin bunca benzerlikleri dikkat ve ilgi çekicidir.

